

დიმიტრი გულია – ქართველურ-აფხაზური ენობრივი ურთიერთობების მკვლევარი

ქართველურ-აფხაზურ ლექსიკურ ურთიერთობებზე ბევრი ნაშრომი შექმნილა, ამ თემას მიეძღვნა არაერთი მონოგრაფია თუ ცალკეული სტატია. სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად შეგვხვდება სხვადასხვა, ხშირად რადიკალურად განსხვავებული შეხედულებები.

ამ მონათესავე ენათა ენობრივი ურთიერთობების კვლევის ერთ-ერთი პირველი ნიმუშია დიმიტრი გულიას „აფხაზურ-ქართულ-მეგრული სიტყვების შედარებითი ლექსიკონი“, რომლის ორიგინალი ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში (ფონდი H-1934), გამოქვეყნდა გაზეთ „რაეო“-ს ყოველთვიურ დამატებაში „მახარია“ (2004 წლის #1)

დიმიტრი გულიას დამოკიდებულება ქართული სინამდვილის მიმართ არაერთგვაროვანი იყო, რაც, სამწუხაროდ, გაპირობებული იყო იმ პოლიტიკით, რასაც რუსეთი ატარებდა აფხაზეთში, თუმცა სწორედ მას ეკუთვნის სიტყვები: „აფხაზეთი, რომელიც ყოველთვის იყო საქართველოს განუყოფელი ნაწილი, ცხოვრობდა მასთან ერთად ერთი ცხოვრებით მთელი ისტორიის მანძილზე, ორგანულად მონაწილეობდა ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის შექმნაში და ასრულებდა არსებით როლს ქვეყნის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის, ცალკეული ქართული ტომებისა და ოლქების გაერთიანებისათვის ბრძოლაში ერთიან, მძლავრ, ეროვნულ ქართულ სახელმწიფოდ“.

დ. გულია აქტიურად უჭერდა მხარს აფხაზური დამწერლობის გადაყვანას ქართულ ანბანზე. ის წერდა: „Это мероприятие, безусловно, будет способствовать укреплению и росту всей абхазской культуры, ибо грузинский алфавит является наиболее подходящим для более полного и совершенного обозначения звуков абхазского языка“ („Советская Абхазия“ 1937 წელი, 11 ოვლისი)

ჩანს, „აფხაზურ-ქართულ-მეგრული სიტყვების შედარებითი ლექსიკონი“ მომზადებულია 1910-იან წლებში. 1921 წელს ავტორს ის გაუგზავნია ექვთიმე თაყაიშვილისთვის. ლექსიკონს ერთვის დ. გულიას წერილი ცნობილი ისტორიკოსისადმი, რომელიც იმჟამად ხელმძღვანელობდა საქართველოს საარქეოლოგიო საზოგადოებას. წერილში ნათქვამია (სტილი დაცულია):

„დიდათ პატივცემულო ბ-ნ ექვთიმე თაყაიშვილს! მე შევადგინე აფხაზურში სამასამდე სიტყვა, რომელთაც თითქმის ერთი და იგივე მნიშვნელობა აქვს ქართულ-მეგრულ-აფხაზურად.

მე არ შევდივარ იმის გარჩევაში, რომელი ენიდან არის შესული ეს სიტყვები მეორე ენის ლექსიკონში, ის ჩემთვის ძნელია, მხოლოდ გაახლებთ ამ ჩემს ნაშრომს იმ იმედით, რომ არქეოლოგიური საზოგადოება ჩემ მიერ მოწოდებულ მასალას გამოიყენებს ლინგვისტურ მუშაობის დროს. თუ საზოგადოებისთვის საჭიროა მსგავსი მასალა სვანური ენიდან, მე უკვე მზად მაქვს და შემოდგომა მოგაწოდოთ.

პატივისცემით სოხუმის საისტორიო აფხაზური ენის მასწავლებელი დიმიტრი იოსების ძე გულია

1921 წ. 15 იანვარი. ქ. სოხუმი“.

ლექსიკონისთვის მკვლევარს დაურთავს შენიშვნაც, სადაც ნეიტრალური ხმოვნის ბუნებას განმარტავს. ის დ. გულიას ლათინური V-თი აქვს აღნიშნული და მიუთითებს: „V-ასეთი ასო შეგხვდებათ თქვენ ჩემს ნაწერებში, რომელიც გამოითქმის, როგორც რუსული ასო ъ (მაგ. „нѣл“), მაგრამ ყრუთ და ყელში ისე, რომ სუფთა „ი“ არ უნდა გამოისმოდე სოხოს“.

ლექსიკონში 300-მდე ლექსიკური ერთეულია წარმოდგენილი. ავტორი არ იკვლევს, არ უთითებს საერთოკავკასიურ ფორმებს თუ სიტყვათა სესხების მიმართულებას.

დღეს, როდესაც ქართველურ და კავკასიურ ლინგვისტიკაში უამრავი პრობლემა გადაწყვეტილია, როდესაც დადგენილია კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობათა, სესხებისას მიმდინარე ფონეტიკურ ადაპტაციათა კანონები, ბუნებრივია, ბევრი რამ დ. გულიას ნაშრომში გადასახედა, ზოგი შესატყვისობა შეიძლება გულუბრყვილოდ

მოგვეჩვენოს, მაგრამ თავად ფაქტი, რომ აფხაზი მეცნიერი ხედავდა საერთოს ქართველურსა და აფხაზურ ლექსიკას შორის, ცდილობდა, ეს კავშირი დაედგინა, უკვე მრავლისმეტყველია.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ნაშრომის შექმნამდე ჩატარებული იყო გარკვეული კვლევები ქართველური და აფხაზური ლექსიკის ურთიერთმიმართების შესახებ, პირველად დ. გულიასთან გვხვდება შემდეგი სიტყვების დაკავშირების მცდელობა:

ქართ. აბრეშუმი : მეგრ. აბრეშუმი : აფხაზ. ა-ბერფენ;

ქართ. ატამი : მეგრ. ატამა : აფხაზ. ა-ტამა;

ქართ. ბამბა : მეგრ. ბამბე : აფხაზ. ა-ბამბა;

ქართ. ბელურა : მეგრ. ბაღრე : აფხაზ. ა-ბაღრე;

ქართ. ბზე : მეგრ. ბზე : აფხაზ. ა-ჩაზ;

ქართ. ბოგირი : მეგრ. ბოგა (გულიასთან ბოგირი) : აფხაზ. ა-ბოგირ;

ქართ. ბრინჯი : მეგრ. ბრინჯი : აფხაზ. ა-ბრინჯ;

ქართ. გველეშაპი : მეგრ. გვერშაპი : აფხაზ. ა-გულშაპ;

ქართ. ვაჭარი : მეგრ. ვაჭარი : აფხაზ. ა-უაჭარ;

ქართ. თვალი : მეგრ. თოლი : აფხაზ. ა-ლა;

ქართ. ისლი : მეგრ. ისირი : აფხაზ. ა-ისერ;

ქართ. კანდელი : მეგრ. ---- : აფხაზ. ა-კანდელ;

ქართ. კაჭკაჭი : მეგრ. ----- : აფხაზ. ა-კაჭკაჭ;

ქართ. კიბე : მეგრ. კიბე : აფხაზ. ა-კიბ;

ქართ. კოლოფი : მეგრ. კოლოფი : აფხაზ. ა-კალაფ;

ქართ. კოწახური : მეგრ. კოწახური : აფხაზ. ა-კარწახულ;

ქართ. ლარი : მეგრ. ლარი : აფხაზ. ა-ლარ;

რიგ შემთხვევაში დ. გულიასეული შედარებები მიუღებელია, ეჭვქვეშ დგას ამა თუ იმ ფორმის პოვნაობა მითითებულ ენაში. ქართულში ასეთი სიტყვებია: ადაყუა, მის მეგრულ შესატყვისად მოყვანილია დაგვა და მითითებულია, რომ აფხაზური სიტყვა არაა. ქართულში ადაყუა არ გვხვდება, ხოლო მეგრული დაგვა „ყრუ“ აფხაზურიდანაა ნასესხები (ბუკია 2013: 283). შდრ. ა-დაგვა (აფხაზ.) „ყრუ“ (ჯანაშია 1954: 91); დაგ° (აბაზ.) „ყრუ“ (აბრლ 1967: 200), აგრეთვე უბიხ. დანგ° ადილ. დანგ° / დანგ° „ყრუ“ (შაგიროვი 1977: 145).

ბორა (აფხაზურში მის შესატყვისად მითითებულია **ა-ბორა**, რომელიც მეგრულში გვხვდება, მაგრამ დ. გულიას განმარტებით, ეს სიტყვა მეგრულში არ ჩანს);

ბურადი – აფხაზური შესატყვისია **ა-ბაღრმა**;

კირცხი მეგრული სიტყვაა, ნიშნავს „სეტყვას“ და აქედანაა შესული აფხაზურში. ქართულში ეს სიტყვა არ გვხვდება;

ხუზე – ლადი, **გახუზებული** – გალალეზული მეგრული ფორმებია, ქართულში ეს სიტყვა არ გვხვდება;

ლექსიკონში შეტანილია რუსულიდან ნასესხები სიტყვები, რომელიც ქართულში ბარბარიზმად განიხილება:

ქართული **პარომი** : მეგრ. **პარონი** : აფხაზ. **ა-პარან**;

ქართ. **სტოლი** : მეგრ. **სტოლი** : აფხაზ. **ა-სტოლ**;

ქართ. **ქაში** : მეგრ. **ქაში** : აფხაზ. **ა-ქაშ**;

ქართ. **ჩაინიკი** : მეგრ. **ჩაინიკი** : აფხაზ. **ა-ჩაინიკ**;

აღბათ ზედმეტია ქართ. **გიტარა** : მეგრ. **გიტარა** : აფხაზ. **ა-გიტარა** სიტყვების შეტანა ლექსიკონში. ეს სიტყვები ახალი ნასესხობაა და სესხების მიმართულების რკვევა ჭირს. ამავე რიგში განვიხილავთ ქართ. **მაშინა** : მეგრ. **მაშინა** : აფხაზ. **ა-მაშინა** ფორმებს. ასევე ზედმეტია ქართ. **ექიმი** : მეგრ. **ექიმი** : აფხაზ. **ა-ჰაქიმ** სიტყვების შემოტანა, აფხაზური ფორმა თურქულიდანაა ნასესხები. არ ვფიქრობთ, რომ ერთ სიბრტყეზე უნდა განვიხილოთ ქართულ-მეგრული **ბოთლი** და აფხაზური **ა-ბოთლიკა**. ეს უკანასკნელი რუსული **бутылка** ფორმიდან მომდინარეობს.

ავტორს ქართული **დამბაჩა**-ს შესატყვისად მეგრულშიც **დამბაჩა** მოჰყავს. რეალურად მეგრულში გვაქვს **ტაპანჩა** / **ტაბანჩა** / **ტაბაჩა**. შესაძლოა, თურქული წარმოშობის სიტყვა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ესესხებინა ორივე ენას.

გარკვეული ხარვეზებია ლექსიკონში წარმოდგენილ მეგრულ მასალასთან დაკავშირებითაც:

მეგრულში პოვნიერია ქართული **გამდელ**-ის შესატყვისი **განდელი**, მეტიც, აფხაზური **ა-განდალ** ამ უკანასკნელიდან მომდინარეობს (ლომთათიძე 1976: 47), თუმცა დ. გულია მიუთითებს, რომ მეგრულში ეს სიტყვა არ გვხვდება.

უცნაურია, მაგრამ მეგრული შესატყვისი ვერ მოიძებნა ქართული ელაჯი : აფხაზური ა-მლაჯ ფორმებისთვის, არადა, დ. გულიას მიერ მითითებული ქართული ელაჯი სწორედ მეგრული ელარჯ-იდან მომდინარეობს.

დ. გულიას მოყვანილი აქვს ასეთი წყვილი: ქართ. კეფა : მეგრ. კეფა : აფხაზ. ახ. თუ ეს კორექტურული შეცდომა არ არის, უნდა აღინიშნოს, რომ კეფა „ცხვრის დუმა“ აფხაზურიდანაა შეთვისებული მეგრულში და ამოსავალი არის ა-კაფა, რომელიც პოვნიერია აფხაზურ-ადიღურ ენათა ჯგუფში, მეტიც, მიიჩნევა, რომ ის აფხაზურ-აბაზურში ადიღურიდანაა შესული. შდრ.: აბაზ. კაფა, ადიღ. ჭაფე, ყაზარდ. ჭაფე „დუმა ცხვრისა“. გაუგებარია, რატომ შეუსაბამა მკვლევარმა ქართულ ფორმებს თავის აღმნიშვნელი აფხაზური ახ. აფხაზურში ის სიტყვაა დაცული, რომელიც მეგრული კეფა-სთვისაა ამოსავალი.

მეგრულში არ გვხვდება ქართული მკვახე / მკუხე-ს შესატყვისად სიტყვა კუხილი, თუმცა გვაქვს კოხა, საიდანაც მომდინარეობს აფხაზური ა-კაახე (დ. გულიას მიხედვით ა-კუხ). ქართველური და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა ა. შაგიროვმა (შაგიროვი 1989: 150).

გაუგებარი შესატყვისობაა ქართ. ყვალანდარი : მეგრ. ჭყონდარი : აფხაზ. ა-ჩყუნდარ. რეალურად სურათი ასე იხატება: ქართ. (რესპ. ქართველური) კონდარი / კოლანდარი / ყოლანდარ-ის შესატყვისია აფხაზური ა-კლანდერ. მეგრული ჭყონდარი / ჭყონდარი ქართული „ჭყონდიდელია“ და მეგრულიდან აქვს ნასესხებ აფხაზურს ა-ჭყანდარ ფორმით და „ეპისკოპოსს“ ნიშნავს (გვანცელაძე 1992: 11). ეს ტერმინი კარგად ასახავს ქართველურ-აფხაზურ ისტორიულ ურთიერთობას – როგორც ჩანს, აფხაზეთში უპირატესი იერარქი ჭყონდიდელი იყო.

მიუხედავად გარკვეული ხარვეზებისა, დ. გულიას „აფხაზურ-ქართულ-მეგრული სიტყვების შედარებითი ლექსიკონი“ პ. ჭარაიას ნაშრომთან “Об отношении абхазского языка к яфетическим” (ჭარაია 1912) ერთად შეიძლება ჩაითვალოს ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული და ეთნოლინგვისტური ურთიერთობის კვლევის ერთ-ერთ პირველ ცდად.

მითითებული ლიტერატურა:

აბრლ 1967 – Абазинско-русский словарь. Москва

ბუკია 2013 – მ. ბუკია, ნარკვევები ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან, ტ. I, თბილისი

გვანცელაძე 1992 – თ. გვანცელაძე, ქართველური ლექსიკა აფხაზურში. 1. ა-ჰყანდარ „ეპისკოპოსი“, არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 50-ე სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბილისი

ლომთათიძე 1976 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ _ შედარებითი ანალიზი, I, ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები, თბილისი

შაგიროვი 1977 – А. К. Шагиров. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. т. I. Москва

შაგიროვი 1989 – А. К. Шагиров, Заимствованная лексика абхазско-адыгских языков. Москва

ჭარაია 1912 – П. Чарая, Об отношении абхазского языка к яфетическим, МЯЯ, IV, С.-Пб

ჯანაშია 1954 – ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

**Dimitri Gulia - A Researcher of Kartvelian - Abkhaz
Linguistic Relations
Summary**

The article deals with D. Gulia's "Comparative Dictionary of Georgian-Megrelian-Abkhaz Vocabulary" preserved in the National Center of Manuscripts.

The work contains about 300 words, which can be found in Kartvelian and Abkhaz languages.

The dictionary is the first attempt of the studies of Kartvelian-Abkhaz linguistic relations.

ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. XIII, თბილისი, 2015. გვ. 10–14

Issues of the Structure of Kartvelian Languages V. XIII, Tbilisi, 2015, p. 10–14